

پیشگفتار

بی‌تردید یکی از شاخص‌های پیشرفت در هر رشته دانشگاهی، میزان و گستردگی تولیدات علمی آن رشته است. این تولیدات معمولاً در قالب کتاب، مقاله یا منابع الکترونیکی درون‌خطی¹ است و به سه گروه عمده تقسیم‌بندی می‌شوند: گروه اول حاصل پژوهش‌های بنیادی یا کاربردی است و معمولاً به صورت گزارش یا مقاله پژوهشی منتشر می‌شوند. گروه دوم بیشتر مرور نوشتارهای پژوهش‌های قبلی است که گاه با رویکرد توصیفی² و زمانی با رویکرد تحلیلی و انتقادی³ نوشته می‌شوند. بخش سوم نتیجه تجربه واقعی و دیدگاه شخصی افرادی است که طی سال‌ها در یک حوزه موضوعی کسب کرده‌اند. کتاب "آشنایی با کتابخانه و اصول کتابداری" به نوعی ترکیبی از این سه گروه است: این کتاب از یک سو مبتنی بر پژوهش‌های نویسنده آن و از سوی دیگر مروری بر آثار منتشر شده در موضوع کتاب است. همچنین، متأثر از تجربه طولانی نویسنده در تدریس و کار عملی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است.

در یک دسته‌بندی کلی دیگر، کتاب‌ها و سایر منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی را می‌توان به دو گروه عمده طبقه‌بندی کرد. گروه اول، کتاب‌ها و مقاله‌هایی است که کتابداران برای

---

1. Online
2. Descriptive Approach
3. Analytical and Critical Approach

کتابداران می‌نویسند. معمولاً موضوع و رویکرد این منابع تخصصی است و هر کدام به جنبه‌ای خاص از کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌پردازند. از جمله می‌توان به انبوهی از منابع چاپی و الکترونیکی اشاره کرد که طی سال‌های اخیر در حوزه‌های گوناگون کتابداری و اطلاع‌رسانی مثل مجموعه‌سازی، فهرستنویسی، خدمات مرجع، مدیریت کتابخانه‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی، سواد اطلاعاتی و موارد مشابه نوشته شده‌اند. دسته دوم، آثاری است که کتابداران برای غیرکتابداران به طور عام و برای کاربران کتابخانه به طور خاص نوشته‌اند. بر این اساس، کتاب حاضر در دسته دوم قرار می‌گیرد. رویکرد این کتاب مبتنی بر جایگاه آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی برای تربیت کاربران مستقل¹ و فراگیران دائمی² است. در این رویکرد، کتابداران تلاش می‌کنند وظایف خود را به تهیه منابع اطلاعاتی مورد نیاز کاربران محدود نکنند بلکه چگونه آموختن و مسیرهای درست دسترسی به دانش را آموزش می‌دهند. آموزش اصول و روش‌های بهینه جستجو در منابع و اطلاع‌یابی³ به کاربران از جمله رسالت‌های کتابداران به شمار می‌آید. انتشار چنین کتاب‌هایی می‌تواند گام مؤثری در این راه باشد.

گرچه این اثر برای دانشجویان کتابداری و اطلاع‌رسانی هم می‌تواند مفید باشد ولی مخاطب اصلی آن دانشجویان غیرکتابداری و همه کاربران کتابخانه‌اند که علاقه‌مند به یادگیری روش‌های بهینه استفاده از کتابخانه می‌باشند. آشنایی با اصول کتابداری، معرفی انواع کتابخانه‌ها، چگونگی سازماندهی اطلاعات، مواد و لوازم کتابخانه، معرفی انواع نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، روش‌های بهینه مطالعه و غیره موضوع‌های اصلی این اثر است. اطمینان دارم کتاب حاضر برای مخاطبان خود مفید خواهد بود و آنان را در پیشبرد اهداف آموزشی یاری خواهد کرد.

دکتر یزدان منصوریان

1389

مقدمه

در عصر حاضر، قرن انفجار اطلاعات، با دانش و منابع اطلاعاتی گوناگونی مواجه‌ایم. امروزه یکی از مراکز مهم اطلاع‌رسانی، کتابخانه‌هاست. کتابخانه، جایگاهی بسیار مهم در پیشبرد اهداف سازمانی دارد. بر همین اساس، نقش کتابدار در رشد و توسعه کتابخانه بسیار مهم و اساسی است. دیگر زمان آن نیست که از یک فرد بخواهیم با آزمایش و خطا به یادگیری رشته یا فنی خاص بپردازد. بی‌فایده بودن این امر در فرایند پیچیده رشد و توسعه بسیار سریع و فزاینده علوم روشن است. همگامی با رشد و توسعه علوم و آگاهی از تغییرات موجود نیازمند تحصیلات دانشگاهی و تعامل با پیشگامان عرصه‌های مختلف علوم و فناوری است. متأسفانه گاه کتابداران تجربی از این مهم بی‌بهره‌اند. علاوه بر این، دانستن مقدمات پایه‌ای که در این کتاب گنجانده شده برای تمام کسانی که خود را نیازمند استفاده از کتابخانه می‌بینند امری لازم و ضروری است.

از طرف دیگر، کتابخوانی و روش‌های مطالعه از جمله مهارت‌هایی است که بایستی بدان پرداخت. اهمیت این نکته تنها برای درس خواندن و آمادگی برای امتحانات مختلف نیست بلکه همپایی با انبوه اطلاعات و مطالب تولید شده نیازمند برخورداری از مهارت در مطالعه و شیوه‌های مؤثر تندخوانی است.

نگارش این اثر گامی برای آموزش مقدمات استفاده از کتابخانه، بخش‌های مختلف آن، خدمات و امکانات کتابخانه‌های مختلف می‌باشد. همچنین در این کتاب، فهرست‌ها و برگه‌های

موجود در کتابخانه‌ها که کاربران کمتر به مندرجات آن توجه می‌کنند نیز معرفی و توصیف شده است.

تاریخچه کتاب و کتابداری، کتابخانه و انواع آن، مواد و لوازم کتابخانه، اصول تهیه و آماده‌سازی مواد در کتابخانه‌ها، فهرستنویسی و رده‌بندی مواد، برگه‌آرایی و آماده‌سازی، منابع مرجع، خدمات اطلاع‌رسانی در کتابخانه‌ها، نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، کتابخوانی و ضرورت آن، اصول و روش‌های مطالعه، یادداشت‌برداری و خلاصه‌نویسی دوازده فصل این کتاب است.

این اثر برای دانشجویان علوم تربیتی که واحد درسی با عنوان " آشنایی با کتابخانه " را می‌گذرانند همچنین برای دانشجویان مراکز تربیت معلم و مدرسان آموزش و پرورش هم مفید است. زیرا متناسب با سرفصل‌های این واحد درسی است. امید است که این کتاب گامی مفید برای معرفی استفاده از کتابخانه برای اهداف آموزشی و پژوهشی در جامعه باشد.

نصرت ریاحی‌نیا

تهران، 1389

فصل اول

مقدمه‌ای بر کتاب، کتابخانه و کتابداری

کتاب، کتابخانه و کتابداری

سه محور اصلی این فصل مطالبی در باره کتاب، کتابخانه و کتابداری است. کتابخانه یک نهاد اجتماعی است که در آن دانش مضبوط بشری در محمل‌های اطلاع‌رسانی مانند کتاب، مجله، روزنامه، لوح فشرده نوری، برای استفاده آحاد جامعه گردآوری شده است. آنچه در کتابخانه جمع‌آوری و سازماندهی می‌شود برای جوابگویی به نیازمندی‌های مختلف مردم، اخذ اطلاعات و کسب معلومات و سرگرمی‌های سالم است. کتابخانه نقشی به سزا در رساندن پیام از منابع اطلاعاتی (نویسنده) به گیرنده (خواننده) دارد.

محور دوم در این کتاب، علم کتابداری و اطلاع‌رسانی است که اصول نظری آن توسط کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی به عنوان مبنای علمی و عملی آنچه در کتابخانه انجام می‌دهند تدوین شده است. مهم‌ترین هدف کتابخانه فراهم نمودن ابزار و تسهیل کسب اطلاعات و تحقیق برای مراجعین است و اصول علم کتابداری، راهنمای ساده و سریعی است که مراجعه به کتاب و کتابخانه را برای همه مردم آسان می‌کند و موضوع مورد مطالعه را درست و سریع در اختیار مراجعه کننده قرار می‌دهد.

از آنجایی که کتابخانه‌ها، مرکز نگهداری منابع عظیم فکری و علمی دانشمندان است اگر براساس علم کتابداری، مواد و مطالب آن فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی نشود، کتابخانه چون انبار راکدی بدون استفاده خواهد ماند.

گرچه کتاب فقط یکی از انواع محمل‌های اطلاع‌رسانی در کتابخانه محسوب می‌شود اما از آن‌جا که این رسانه از عمومیت و محبوبیت بیشتری در میان کاربران کتابخانه‌ها برخوردار است، تأکید این کتاب بر آن بیشتر از سایر رسانه‌هاست.

کتاب چیست؟

کتاب ابزاری است برای ذخیره اطلاعات و دانشی که بشر در طول تاریخ گردآورده است. کتاب انسان را با گذشته پیوند داده و با بهره‌گیری از گذشته به آینده رهنمون می‌شود. کتاب ملت‌ها را به هم نزدیک و آن‌ها را از افکار و نظریات یکدیگر مطلع می‌سازد. یکی از ساده‌ترین و ارزان‌ترین وسیله انتقال دانش بشری کتاب است. کتاب آینه تاریخ است که در آن پیروزی و شکست‌های ملت‌ها، آمال و آرزوهای انسان‌های گذشته، فداکاری و از جان گذشتگی‌های مردمان قدیم برای نیل به هدف‌های والای انسانی منعکس می‌شود.

تاریخچه کتاب

کتاب تاریخی طولانی دارد و از قرن‌ها پیش با بشر همراه بوده است، حوادث مختلفی در طول تاریخ بر کتاب گذشته است گاهی آن را مهم‌ترین وسیله نشر عقاید دانسته‌اند، زمانی به اوج احترام و تکریم صعود کرده و گاهی در دست بشر سوزانیده شده است.¹ بطور خلاصه می‌توان گفت که رویدادهای بزرگ تاریخ هر کدام بر روی زندگی کتاب اثری گذاشته است. حوادث زیر را می‌توان در سیر تاریخی کتاب موثر دانست:

1. ارتباطات فکری اقوام مختلف و انتقال تمدن از قومی به قوم دیگر
2. جنگ و جدال‌های مختلف میان اقوام گوناگون
3. اختراع چاپ و تکامل و گسترش سریع آن
4. تجدید حیات علمی و فرهنگی (رنسانس) در اروپا
5. انقلاب‌های مهم اروپا مانند انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی در انگلستان
6. پیکار با بی‌سوادی در سطح جهانی

به طور کلی هر دگرگونی و هر نهضت و انقلابی که در دنیا به وقوع پیوسته اثری بر تاریخ کتاب گذاشته است. در صد سال اخیر آمار کتاب نشان می‌دهد که چاپ و نشر کتاب

---

1. قاسم صافی. از چاپخانه تا کتابخانه. (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1368)، ص 8.

همواره رو به افزایش بوده و همه ساله در دنیا صدها هزار کتاب به چاپ می‌رسد و این فزونی نتیجه حوادث و وقایعی است که در جهان اتفاق افتاده است. در دنیای امروز، دیگر کتاب و انواع نوشته در انحصار طبقه خاصی از جامعه نیست و برای هر کس که سواد داشته باشد کتابی در خور او می‌توان یافت.

داستان کتاب از دشت‌های سرسبز بخش جنوبی سرزمین "رافدین" یعنی از جایی آغاز می‌شود که سومریان به عنوان یکی از شگفت‌آورترین ملت‌های تاریخ انسانی در آنجا تمدن پیشرفته‌ای را بنیاد نهادند و تمامی تمدن‌های بزرگ خاورمیانه از همین تمدن مایه گرفتند. فرهنگ سومری برای مدتی بیش از هزار و پانصد سال یعنی از نیمه هزاره چهارم تا آغاز هزاره دوم پیش از میلاد بر سرزمین رافدین سیطره داشت و در درازای این تاریخ، نویسندگان سومری توانستند شمار بسیاری از متون را در موضوعات مختلف به نگارش درآورند، مثل افسانه رایج دلاور ناکام "گیلگمش"¹. نویسندگان سومری تنها به نوشتن آثار ادبی و اسطوره‌ای بسنده نمی‌کردند بلکه معجم‌ها، متون دامپزشکی، ریاضیات و متون دیگری را هم می‌نگاشتند. بابلیان نوشتن خط میخی و همه دانش‌های ریاضی و ستاره‌شناسی و حتی شیوه ساختن شهرها و سدها را از سومریان آموختند.²

مصری‌ها، خود کتاب را چنان بزرگ می‌دانستند که گویی آن را می‌پرستیدند. برای مثال در یکی از متون می‌خوانیم:

"انسان می‌میرد و جنازه او به خاک تبدیل می‌شود و همه هم روزگاران او چهره در نقاب خاک می‌کشند و این کتاب است که یاد او را از زبانی به زبانی دیگر انتقال می‌دهد. نگارش سودمندتر از یک خانه ساخته شده یا از یک صومعه در غرب یا از یک قلعه شکست‌ناپذیر یا از یک بت در معبد است."³

از آغاز خلقت بشر تا دوره‌هایی از تاریخ، دانسته‌ها و خواست‌های انسان دهان به دهان یا سینه به سینه با دشواری بسیار به یکدیگر و نسل‌های بعد از خود منتقل می‌شد. اختراع علامت، شکل و خط، تحولی بکر و عظیم در انتقال اندیشه‌ها بوجود آورد و انسان را بسوی مدنیت سوق داد. اختراع خط موجب تثبیت آراء و اندیشه‌ها شد و گزارش‌های شفاهی به

1. Gilgamesh

2. الکساندر استیچوویچ، کتاب در پویه تاریخ؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ (مشهد: آستان قدس رضوی، 1373)، ص 6.

3. هوشنگ ابرامی، شناختی از دانش‌شناختی (تهران: نشر کتابدار، 1379)، ص 24.

گزارش و نگارش کتبی در اشکال مختلف تحول یافت و از آن به بعد اندیشه‌های انسانی تا حد زیادی از دستبرد آفات زمانه محفوظ ماند.

پیدایش کاغذ دشواری‌های نگارش خط را بر روی سنگ و استخوان و پوست حیوانات و پوسته درختان و پاپیروس و اشیای دیگر از میان برداشت و زمینه انتقال دانش را بین شهرها و کشورها از طریق نسخه‌های خطی هموار کرد. بعدها اختراع چاپ در انتقال دانش سرعت فوق العاده‌ای ایجاد کرد و تکامل و ظرافت و ارزانی خاصی به کتاب بخشید. قدیمی‌ترین نمونه کتابت بر روی سنگ‌ها پیدا شده است. لوح‌های گلین بین النهرین و پس از آن اوراق پاپیروس¹ مصر که به هزاره سوم پیش از میلاد مسیح می‌رسد از قدیمی‌ترین کتاب‌های شناخته شده‌اند. سومر، بابل، آشور، چین باستان، یونان و روم باستان در تألیف کتاب در دنیا پیشقدم بوده‌اند. در ایران پیش از اسلام از لهراسب نامی که فردوسی نیز در کتاب شاهنامه به آن اشاره دارد به عنوان بنیانگذار خط فارسی نام برده شده است.

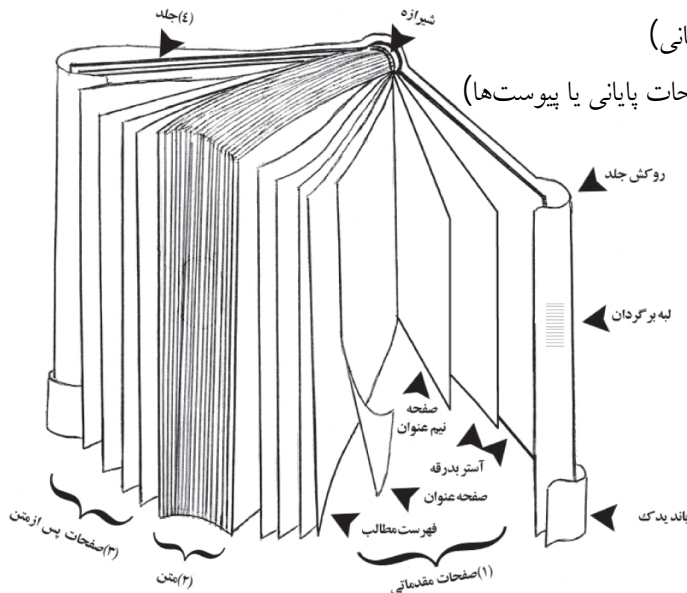
اجزای یک کتاب عبارتند از:²

1. پیش از متن (صفحات مقدماتی)

2. متن (صفحات میانی)

3. پس از متن (صفحات پایانی یا پیوست‌ها)

4. جلد

1. پاپیروس از گیاه نی مانندی ساخته می‌شد که در دره‌های نیل در مصر می‌روید، گیاه را می‌کوبیدند و با آب خمیر می‌کردند و بعد از پهن کردن به صورت ورقه‌ورقه می‌پریدند.

2. حمید محسنی، نشر و اطلاع‌رسانی (تهران: نشر کتابدار، 1388)